

A POPULIZMUSRÓL MÁSKÉPP

Illés Gábor

(Ernesto Laclau: A populista ész. Fordította Csordás Gábor. Budapest, Noran Libro, 2011.)

SZÓKRATÉSZ: Hallod, Theaitétosz, miket mond Theodórosz?! Remélem, nem akarsz engedetlen lenni. Nem is lenne valami szép dolog, ha fiatalabb létedre éppen ebben a dologban nem hallgatnál a bölcs szavára! Válaszolj hát szépen: szerinted mi a tudás? [...]

THEAITÉTOSZ: Véleményem szerint tudás mindaz, ami Theodórosztól megtanulható, a mértan és amiről csak az imént szó esett, s emellett a cipézmesterség, s a többi mesterember mestersége is. Ez mind, összesen és külön-külön nem más, mint tudás.

SZÓKRATÉSZ: Kedvesem, nagyvonalú és bőkezű ember módjára, bár mi csak egyet kérünk, te sokat adtál, és az egyszerű helyébe összetettet. [...] Viszont, Theaitétoszom, én nem azt kérdeztem, hogy mi mindenre vonatkozhat a tudás, sem, hogy hány fajtája van a tudásnak. Kérdésünknek nem az volt a célja, hogy összeszámoljuk ezeket; mi csak azt szeretnénk megtudni, hogy tulajdonképpen mi maga a tudás. Vagy talán ennek semmi értelme?

(Platón: *Theaitétosz*, 146c-e,
Bárány István fordítása)

Talán némileg groteszknek tűnhet egy olyan gondolkodási tradíció megalapítójának idézetével kezdeni egy recenziót, amely ellen a görcső alá veendő mű szerzője már könyve előszavában állást foglal: „már régóta gyanítom, hogy a populizmus elutasítása mögött sokkal több rejlik, mint egy periférikus jelenség-

csoport kitessekelése a társadalomértelmezés margójára. E megvető elutasítás, úgy gondolom, egyáltalán a politika elvetését jelenti, és annak állítását, hogy a közösség irányítása egy adminisztratív hatalom feladata, amelynek legitimitását a »jó« közösségre vonatkozó helyes ismeretek adják. Az elsőként Platón által művelt »politikai filozófia« diskurzusa évszázadokon keresztül ez volt. A »populizmust« mindig valami veszedelmes többlettel hozták kapcsolatba, amely kérdésessé teszi a racionális közösség áttekinthető szerkezetét.” (8. o.) Mindazonáltal mégis van valami analóg a két problémában. A politikatudományi irodalmak, mint azt Ernesto Laclau állítja és könyve első fejezetében gazdagon illusztrálja, hasonlóképpen küszködnek a „populizmus” fogalmának meghatározásával, mint Theaitétosz, az ifjú matematikus, küszködött a tudás definiálásával. Vagy idegenkednek a definiálástól, sőt, a fogalmi világosságtól, semmitmondó meghatározásokra, esetleg a „releváns vonások” pusztá felsorolására jutva; vagy, bátrabb és konkrétabb meghatározásokkal kísérletezve a kivételek tömkelege vezeti őket definíciójuk megkérdőjelezéséhez, és egyben *aporiához*.¹

Ennek a politikaelméleti zsákutcának a gyökerét Laclau az „ontológiai esz-közök szűkösségében” (14. o.) látja. A populizmus újraértelmezésének szükségessége és az említett eszközhiány ambíciózus vállalkozásra sarkallják a szerzőt: könyvében kísérletet tesz a populizmus „formális” (azaz nem tartalmi jellegű) definiálására; emellett pedig egy „társadalmi ontológia” felvázolására is – utóbbi hivatott azon alap szerepére, amelyen a populizmus új fogalma nyugodni fog. Talán megkockáztatható, hogy a populizmus problémájának napjaink tudományos életében és közbeszédében elfoglalt előkelő helye és Laclau populizmus-megközelítésének a *mainstream* elitélő véleményektől való radikális különbözősége együttesen még a szerző korábbi munkásságát nem ismerők számára is érdekessé teheti a művet.

A mű tényleges tartalmi bemutatása előtt célszerű még néhány tisztázást elvégezni. Laclau vállalkozása alapvetően politikaelméletinek nevezetű, amennyiben „nem egy bizonyos normatív rend igazolására szolgál, hanem a politikai természetének megértésére és magyarázatára” (szemben a politikai filozófiával), másfelől pedig „nem feltétlenül próbál tesztelhető elméleteket és hipotéziseket felállítani, amelyeket aztán igazolni vagy cáfolni lehet” (szemben a szűkebb értelemben vett politikatudománnyal) (Körösenyi, 2011: 4–5.). Fontos azonban megjegyezni: abban a szerszámosládában, amellyel ezt a politikaelméleti célt elérni igyekszik, javarészt diszkurzív eszközök rejlenek: Laclau az essexi politikai diskurzuselmélet posztstrukturalista irányzatának alapító atyja (Szabó, 2011: 98–100.; Torfing 2004). A szükségesnek vélt „társadalmi ontológiához” pedig a pszichoanalízis Freud és Lacan által képviselt vonulatához fordul a szerző.

Az elméletileg és tematikusan rendkívül gazdag könyvből a következő elemekkel fogok foglalkozni: először is a politikai logikaként felfogott populizmus-elképzelésével és az ennek alapjául szolgáló „társadalmi ontológiával”;²

másodsor, hogy az elmélet milyen válaszokat képes adni a populizmussal szemben gyakran felhozott politikatudományi és köznapri érvekre; majd Laclau populizmuselméletének egyes demokrácia- és politikaelméleti következményeivel; végül néhány záró megjegyzésre vállalkozom.

EGY

Mint Laclau írja, könyvének „fő tárgya a kollektív identitások kialakulásának természete és logikája” (7. o.). Ebből adódóan a címben szereplő „populista ész” (*populist reason*)³ nem lesz más, mint a – diszkurzív konstrukcióként, nem szociológiai kategóriaként felfogott – „nép” konstruálásának logikája.

Laclau elemzésének kiindulópontjával nem a társadalmi csoportot, hanem a társadalmi igényt választja. Az egymástól elszigetelt – kielégített vagy kielégítetlen – igényeket *demokratikus igényeknek* (*democratic demands*) nevezi. Az ezekhez kapcsolódó logika pedig a *különbséglogika* (*logic of difference*). A másik lehetséges eset, hogy a kielégítetlen igényekkel rendelkező emberek rádöbbennek, hogy másoknak is vannak ilyen kielégítetlen igényeik. Ezt nevezi Laclau *egyenértékűség-logikának* (*logic of equivalence*), vagy *egyenértékűségi láncolatnak* (*chain of equivalences*), amelyben az igények *populáris igényekké* (*popular demands*) válnak. Az utóbbi logika terjedése a „populista konfiguráció” kialakulásának első lépcsője, amelyhez még két kezdeti feltétel tartozik: a „népet” a „hatalomtól” elválasztó belső, antagonisztikusnak tételezett határvonal létrejötte; illetve az egyenértékűségi viszony megszilárdítása „egy olyan népi identitás konstruálása révén, amely minőségileg több az egyenértékű láncszemek egyszerű összegénél” (94. o.).

Ami kulcsfontosságú ezzel a koncepcióval kapcsolatban: az igények egyenértékűségi láncolata nem eleve adott a – mondjuk így – társadalom valamiféle mélystruktúrájában, hanem bizonyos diszkurzív tevékenység eredménye. Ebben Laclau alapvetően hű marad korábbi, Chantal Mouffe-fal közös munkásságához, amelyben a diskurzus fogalmának értelmezésében Foucault és Wittgenstein belátásait adaptálták: előbbiét annyiban, hogy a diskurzusokat nem elemeik logikai koherenciája egyesíti; utóbbiét annyiban, hogy a szavak jelentése nem a használat előtt, hanem aközben keletkezik. (Ives, 2004: 155–156.; vö. Wittgenstein, 1998: 43. §.) Szintén wittgensteini belátás, hogy a diskurzusok nem pusztán nyelvi elemek összességei, hanem *életformák* (vö. Wittgenstein, 1998: 19. §.; 23. §.; 241. §.), avagy „elemek relációs komplexumai”.

Laclau szerint tehát a név a kollektív identitás konstruálásának folyamatában nem fogalmi tartalmat hordozó átlátszó médium, a megnevezés sokkal inkább alkotó szereppel rendelkezik: „a hegemónikus művelet performatív módon eszközli ki azoknak az elemeknek az egységét, amelyeknek az összeolvadása egyetlen valamivé nem más, mint a megnevezés műveletének ered-

ménye.” (208. o.) Ilyeténképpen a megkonstruált „nép” konkrét helytől és időtől függően eltérő jelentéseket fog hordozni, Laclau fogalomhasználatában: „abszolút történelmi szingularitás” lesz.

De mit is értsünk „hegemonisztikus művelet”-en? Laclau és Mouffe itt a Gramsci-féle hegemoniakoncepció nyomdokain haladnak, illetve azt gondolják tovább, amikor hangsúlyozzák: a társadalmi csoportokat nem *reprezentálni* kell, hanem *artikulálni*. (Ives, 2004: 159–160.; Laclau–Mouffe, 2004: 65–71.) Ahogy Chantal Mouffe rámutat, hatalomért nem eleve létező, szilárd identitással rendelkező csoportok küzdenek: a csoportokat meg kell formálni. A hegemonia ezen koncepciója tehát egy diszkurzív rendszer konstruálásáról szól, amelyben az ellentétek újraartikulálódnak. (Ives, 2004: 154–155.) Némileg leegyszerűsítve mondhatjuk, hogy az egész gondolatkör a megnevezés alkotó szerepe körül forog. A hegemonia koncepciójához azonban kapcsolódik egy fontos feltétel, amelyet Laclau *totalizáció*nak nevez: ez azt jelenti, hogy a megnevezés által létrehozott cselekvő igényt formál a közösség *egészének* megjelenítésére. Hegemonisztikus művelet tehát az, „amikor egy különösség egy vele összemérhetetlen egyetemes jelentést vesz magára”. (87. o.) A *populista totalizáció* két dologban különbözik attól, amit Laclau *intézménypárti totalizáció*nak nevez: egyrésztől a már említett, társadalmat két táborra osztó határvonal megléte; másfelől pedig, hogy egy társadalmi rész (a hegemonisztikus művelet eredménye, a *plebs*) a társadalom egészével (*populus*) kezdi azonosítani magát. További fontos jellemző, hogy a populizmus Laclau szerint mindig a fennálló intézményes renddel szemben fogalmazódik meg, mi több, a populista mozgalmak kialakulásának egyik feltétele az intézményrendszer válsága.

Az előzőekben tárgyalt hegemonisztikus képződmények ún. *üres jelölőkhöz* (*empty signifiers*) kapcsolódnak, amelyek alapvető jellegzetessége Laclau koncepciójában a *negativitás*, ahogy fogalmaz: „egy egyenértékűségi relációban az igények semmi pozitívban nem osztoznak a pusztán tényen kívül, hogy mind kielégítetlenek maradnak” (115. o.). Ilyen üres jelölőként funkcionálhatnak például egy mozgalom szimbólumai, vagy éppen egy személy is: Laclau példájában a rendkívül heterogén peronista tábor semmi más nem tartotta össze, mint Perón személye. Az üres jelölők fontos tulajdonsága, hogy *valamiféle* rendre való igényt hivatottak kielégíteni, a rend pontos tartalmától függetlenül – Laclau szavaival: elválik egymástól „a diszkurzívan konstruáló társadalmi megosztás *ontológiai szerepe*” és „a *ontikus* tartalom, amely [...] eljátssza ezt a szerepet” (105. o.). A *lebegő jelölők* (*floating signifiers*) fogalmának bevezetése annyiban gondolja tovább a problémát, hogy rámutat: a korábban említett, társadalmat kettéosztó antagonisztikus határvonal is konstruálás eredménye. Azaz: abból következően, hogy ugyanazok az igények teljesen ellentétes *tartalmú* politikai mozgalmakhoz is kapcsolódhatnak, a politikusok rendszeresen megpróbálják újraírni a törés helyét, politikájukhoz kapcsolva a korábban a rivális konstrukciókhoz tartozó igényeket is. Laclau példájában ilyen átmenetek

a New Deal egykori haszonélvezőinek az új arcukat öltő Republikánus Párt-hoz való „átállása” az Egyesült Államokban Richard Nixon elnökségétől kezdődően; vagy éppen a francia kommunistákra adott rendszerellenes tiltakozó szavazatok Jean-Marie Le Penhez vándorlása.

Másfelől azonban Laclau rámutat: az egyenértékűségi láncolatok létrehozásában a politikusok nem rendelkeznek korlátlan mozgástérrel. A fő korlátot az egymással szembenálló, ellentétes igények alkotják. Laclau szerint célszerű az egyes igényeket két, összekapcsolódó félkörként elképzelnünk. A felső félkör képviseli az egyenértékűség-logikát, ennek révén kapcsolódik az igény egy hegemónikus konstrukcióhoz. Másfelől viszont figyelembe kell venni a különbséglogika szerint működő alsó félkört, amely egy igény sajátosságát adja. Egy társadalmi igény ugyanis nem redukálható a fenti, lebegő félkörre: a „nép” nem határozható meg pusztán a hatalom ellentettjeként. Ezekből adódóan nem válhat minden kielégítetlen igény részévé az egyenértékűségi láncolatnak. A „demokratikus igényeket” Laclau szellemesen Schopenhauer sündisznóihoz hasonlítja, amelyek, ha egymástól túl távol vannak, fáznak, ha túl közel, megsúrnák egymást.

Milyen elméleti kövekezményei vannak a populizmus ilyen, politikai logikaként való felfogásának? Laclau a politikai logikát a társadalmi logikával állítja szembe. A politikai logika *differentia specificája*, hogy a társadalom alapításával kapcsolatos – azaz, mint a populisták ész kapcsán már leírtuk: a „nép” létrehozása kapcsolódik hozzá, amely a modern politika alapvetően meghatározatlanságokkal telített, kontingens terepén megy végbe (Laclau–Mouffe, 2004: 149–152.), egy antagonisztikus határvonal általi megkülönböztetés (mi/ők) létrehozásával. Laclau nem kevesebbet állít, mint hogy a fentiek alapján a populizmus *a politikai* szinonimájává válik, mivel legfontosabb vonásaik megegyeznek: „Mínt hogy a *par excellence* politikai aktus a »nép« konstruálása [...] a politikai *sine qua non* követelménye az antagonisztikus határvonalak létesítése a társadalmin belül és a társadalmi változás új alanyaira való hivatkozás – ami, mint tudjuk, üres jelölők létrehozását feltételezi [...]”. (177–178. o.) A politikai tehát „a különbség- és egyenérték-logika dialektikájának a másik neve” (262. o.). A fentebbi leírás nemcsak állandó munkatársa, Chantal Mouffe politikai fogalmával (Mouffe, 2011; kül. 26–30.) azonos, hanem sok tekintetben Carl Schmitt politikai fogalmának diszkurzív olvasatával is (Szabó, 2003: 71–85.), elsősorban a politikai modernitás tartalmi, szubsztanciális helyett – mondjuk úgy – formális, diszkurzív karakterének tételezése, illetve a *létrehozandó* megkülönböztetés, intenzitás és identifikáció sajátosságai mentén.⁴

A fentebbiekben reményeim szerint sikerült érthetően bemutatni, hogy Laclau szerint *hogyan* működik a populizmus. Röviden szót kell azonban ejteni a *miért* kérdéséről is. Ez vezet el a Laclau-féle „társadalmi ontológiához”, amelyen a szerző populizmus felfogása alapul. A kérdés, amelyet fel kell tennünk, a következő: „Mi az ontológiai lehetősége egy hegemónikus relációnak?” (132.)

Az említett ontológia alapja – vagy, ha úgy tetszik, a politikai identitások természetének újragondolását lehetővé tevő *nézőpont* (Dryzek – Honig – Phillips, 2008: 17.) – a pszichoanalízis freudi és lacani vonulata.

A Laclau számára releváns pszichoanalitikus gondolatok kiindulópontja az anya-gyermek hasadás és az ehhez kapcsolódó, teljesen nem megjeleníthető „mitikus teltség”. Ez a mitikus teltség és a hozzá kapcsolódó élvezet azonban nem veszett el teljesen: nyomai megtalálhatók részleges tárgyakon, amelyeket totalizálhatunk, így téve a részt egésszé – ez a Lacan-féle *objet petit a* (részleges tárgy) logikája. Ezen a ponton már könnyen kitalálható, mire fut ki Laclau pszichoanalízis terén tett „kirándulása”: az említett Lacan-féle koncepció kísértetiesen hasonlít a Laclau és Mouffe által használt hegemonia-koncepcióhoz. A szerző szerint azonban nem pusztán analógiával van dolgunk, hanem az „objektivitás struktúráját érintő valaminek egy és ugyanazon felfedezésével két különböző szögből – a pszichoanalízis és a politika nézőpontjából” (136.) Az anya-gyermek „mitikus teltségének” politikai megfelelője az (általános és kielégíthetetlen) vágy szintjén a tökéletesen megbékélt társadalom; a (konkrét és kielégíthető) készítés részleges tárgyává a politikában a korábban tárgyalt, totalizált partikuláris igények válnak; végül – ha helyesen olvasom Laclaut – a pszichoanalízis szublimációjának maga a hegemonikus mozzanat és az ehhez kapcsolódó (populista) totalizáció felel meg az affektus dimenziójában. Lacan gondolatai tehát azért fontosak Laclau számára, mert megjelenik bennük a részlegesség totalizálásának, az affektus fontosságának és a megnevezés produktivitásának mozzanata.

KETTŐ

A fentebb ismertetett populizmusfogalom és „társadalmi ontológia” alapján sok, a populizmussal szemben a közbeszédben és a politikatudományi irodalomban gyakran megfogalmazott vád illetve ellenvetés válaszolható meg. Az érzelmi hatást és azonosulást a racionális érvelésre szorítókozó politika eszménye nevében elvetők kritikájá nyilvánvalóan elfogadhatatlan Laclau számára, az affektus fentebb tárgyalt központi szerepéből adódóan.

Egy másik gyakori ellenvetés a populista szimbólumok homályosságára vonatkozik. Ha azonban elfogadjuk a megnevezés alkotó szerepéről vallott Laclau-féle nézeteket, azaz azt, hogy az említett szimbólumok, mint kifejező médiumok, nem redukálhatóak a kifejezettekre, tehát nem átlátszóak, akkor egyértelmű választ nyer ez az ellenvetés is. Mint Laclau írja: „A népi tábor egységét vagy koherenciáját biztosító jelölők üres jellege nem holmi politikai vagy ideológiai fejletlenség következménye; egyszerűen azt a ténytet fejezi ki, hogy minden populista egyesítésre egy radikálisan heterogén társadalmi terepen kerül sor. [...] Ergo, »homályosság« és »pontatlanság«, de nem valamiféle mar-

ginális vagy primitív helyzet következményeként; hanem magába a politikai természetébe beleíródva.” (117-118.) Ezzel kapcsolatban hatásos ellenérvre talál a „puszta retorika” inkább köznapi vádja is. Laclau koncepciójában a „retorikai elmozdításnak” kulcsszerepe van a név fogalmi kötődésből való felszabaddításában és „szingularitássá” tételében.

Harmadikként a populizmusnak egy „vezérrel” való szükségszerű összekapcsolódása említendő. Laclau elismer bizonyosfajta összefüggést, főleg az „immanens differenciális mechanizmusoknak” híján lévő, azaz erősen fragmentált társadalmak esetében. Mint írja, „jóformán észrevétlenül, az egyenérték-logika szingularitáshoz vezet, a szingularitás pedig a csoport egységének a vezér nevével való azonosításához.” (119-120.) Azaz Laclau, bár alapvetően egyetért Freuddal abban, hogy a „nép” megteremtése szükségképpen összekapcsolódik egy egyén körüli szimbolikus csoportegység létrehozásával, mindazonáltal rámutat – példaként Nelson Mandelát hozva – hogy a „vezér” szerepe a „nép” létrehozásában korántsem zárja ki feltétlenül egy populista mozgalom pluralitását.

Végül még egy, már inkább Laclau populizmus felfogásával, mintsem a köznapi populizmus-fogalommal szembeni ellenérvet érdemes tárgyalni. Ez az érv abból, hogy a populizmus, mint politikai logika teljesen eltérő eszmei tartalmakhoz kapcsolódva is működőképes lehet, azt a következtetést vonja le, hogy a populizmus tulajdonképpen a cinikus politikai manipuláció eszköze. Laclau szerint azonban, bár a populizmus egyes megjelenési formáira kétségkívül igaz a fentebbi leírás, mindazonáltal ez korántsem általánosan meghatározó jellemző. Alapvető eligazítással az szolgálhat, hogy minél erősebben intézményesült egy társadalom, annál kevesebb az esély rá, hogy egy populista fellépés ténylegesen üres jelölőként tudjon funkcionálni, és annál nagyobb az esély sekélyessé, puszta árucikké válására.

HÁROM

Laclau, populizmus-koncepciójából kiindulva, a politikaelmélet más vitáiban is állást foglal. Műve hatodik fejezetében a képvisellel és a demokraciaelemletekkel fogalmaz meg néhány észrevételt. A társadalmi tagolódás esszencialista felfogásának korábbiakban ismertetett kritikája nyomán már megjósolható észrevételeinek iránya. A fő problémát a képvisellet elméleteivel kapcsolatban abban látja, hogy azok az egyes csoportok identitását és akaratát már a képvisellet előtt létrejöttek tekintik. Ezen az alapon veti el Hanna Pitkinnek a *szimbolikus képviselletről* alkotott koncepcióját is. Laclau szerint a szimbolikus azonosulás nemcsak a népi akarat manipulálását jelentheti, hanem annak létrehozásában is döntő szerepe van. Ilyen szempontból a képvisellet kétirányú folyamat: egyfelől a képviselttől halad a képviselő felé – ehhez a mozgáshoz

kötődnek Laclau *heterogenitás és különbséglogika* fogalmai; másfelől pedig – és ezt hagyják szerinte figyelmen kívül a képvisellel foglalkozó elméletek – a képviselőtől a képviselt felé, amely a kollektív identitások, és ezáltal a „népi akarat” megalkotását jelenti az *egyenértékűségi láncolatok* és a *homogenitás* létrehozása révén. Utóbbi dimenzió figyelmen kívül hagyásában Laclau mind az aggregatív, mind a deliberatív demokráciakoncepciókat elmarasztalja: „A politikai képviselőt klasszikus elméleteivel az a fő baj, hogy legtöbbször a »nép« akaratát mint valami olyasmit fogja fel, ami a képviselőt előtt jött létre. Ez a helyzet a demokrácia aggregatív modelljével (Schumpeter, Downs), amely a »népet« értékek és érdekek sokaságára redukálta; illetőleg a deliberatív modellel (Rawls, Habermas), amely vagy az igazságosságban, vagy a dialogikus eljárásokban találta meg annak a racionális konszenzusnak az alapját, amely minden homályosságot kiküszöböl a képviselőt folyamatából.”⁵ (187. o.)

Érdeemes még szót ejteni a mű egy további demokráciaelméleti aspektusáról. Laclau egyetért Chantal Mouffe-fal abban, hogy a demokrácia (mint az „uralom formája”), és a liberalizmus (mint „szimbolikus keret”) kapcsolódása pusztán esetleges. Ebből következően a demokrácia alanyát alkotó „nép” megjelenése nem lehet az esetleges státuszú szimbolikus keret következménye. A „népet” tehát meg kell alkotni. A konklúzió: „egy »nép« konstruálása a demokratikus működés *sine qua non*ja. Üresség nélkül nincs »nép«, nincs populizmus, de demokrácia sincs. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a »nép« [...] nem kötődik szükségképpen egyik szimbolikus rácshoz sem, akkor egész tényleges kiterjedésében átfogtuk a jelenkori populizmus problémáját” (193. o.). A levont merész következtetés tehát, hogy a populista logika működése a demokratikus uralmi forma fennállásának alapfeltétele – legalábbis – tehető hozzá – azé a *radikális és plurális demokráciáé*, amelynek körvonalait Laclau és Mouffe 1985-ben felvázolták, és amely a modern politika viszonyai között, mindenfajta esszenciális alapot nélkülözve kénytelen antagonizmusokat és ezáltal kollektív identitásokat létrehozni (Laclau–Mouffe 2004, 149–193., kül. 166–167).

NÉGY

Úgy vélem, Laclau könyve összességében érdemleges választ ad az olvasatomban központi tekintetű problémára: sikerül olyan meghatározást adnia a populizmusnak, amely kivezet a bevezetőben bemutatott *aporiá*ból. Ilyen értelemben a vállalkozásnak – Szókratésznek a bevezetőben feltett kérdésére visszaulva – nagyon is volt értelme. A műben gazdagon fellelhető esettanulmányok bizonyosságot tesznek a Laclau elméletében kétségtelenül meglévő heurisztikus erőről. Ugyanakkor a könyvvel kapcsolatban természetesen sok vitapont is adódik. Például a Laclau és Mouffe által fémjelzett essexi politikai diskurzuselméleti iskola azon vonása, hogy az elméletet egy politikai szemlé-

let alá rendeli – amely a koncepciót alapjaiban átjárja – könnyen válthat ki ellenérzéseket.⁶ De említhető a Laclau „társadalmi ontológiájának” alapját alkotó, Freud és Lacan által inspirált emberkép, vagy éppen az ember pszichés folyamatai és a közösségi identitásformálás közötti viszony analogikusnál is erősebbnek tételezése, mint lehetséges vitapontok. Szintén érdemes lehet elgondolkodni azon, vajon a populizmus politikai logikaként definiálása nem hígítja-e fel oly módon a tárgyalt témát, hogy az egyes konkrét helyzetek és mozgalmak megértéséhez csak minimális hozzájárulást tudjon adni. Azaz, hogy nem jutottunk-e Theaitétoszhoz hasonlóan újabb *aporiába* egy „minimális definíció” (Ian Roxborough-t idézi Bozóki, 1994: 63.) révén?

Az elmélettel kapcsolatban alighanem még sok további tartalmi kérdés is felvethető lenne. Én azonban utolsóként csak egy, olvasói szemszögből felmerülő problémára utalnék. Röviden megfogalmazva: Laclau könyve nem állítja könnyű feladat elé az olvasót, és ez érzésem szerint nem mondanivalójának bonyolultságából következik. Igaz, nem is valamiféle „hermetizusból” (Scruton, 2011: 153–157.), azaz a tartalmi üresség bonyolult kifejezésmód mögötti elrejtéséből adódik. A probléma valahol eközött a két lehetőség között félúton helyezkedik el: talán úgy fogalmazható meg, hogy Laclau mondanójának kifejezésére egy meglehetősen bonyolult kategóriarendszert használ.⁷ A pszichoanalitikus, marxista és posztstrukturalista gyökerű fogalmak sokaságának alkalmazása, és a számtalan, helyenként egymás szinonimáiként használt kategóriapár a mű bizonyos részeinél komoly küzdelemre kényszeríti az olvasót. Wittgensteintől kölcsönözve: küzdelemre „az ellen, hogy nyelvünk a maga eszközeivel értelmünket megbabonázza” (Wittgenstein, 1998: 109. §.). Aki hajlandó vállalni ezt a küzdelmet, és Laclau elméleti építményének erősen átpolitizált alapjai sem zavarják, annak *A populista ész* tartalmas intellektuális kalandot kínálhat – ha nem is mint tudományos politikai program, de mint politikai diskurzuselmélet mindenféleképpen.

JEGYZETEK

- ¹ A populizmussal foglalkozó műveknek erre a problémájára – részben éppen Laclau korábbi munkássága nyomán – a magyar politikatudományi irodalom is rámutatott már. (Vö. Bozóki, 1994: 59–62.)
- ² Egy recenzió keretei között természetesen nem vállalkozhatunk a Laclau–Mouffe-féle diskurzuselemzés kategóriarendszerének részletes és átfogó ismertetésére, mindössze *A populista ész* gondolatmenetének megértéséhez szükséges alapvető tisztázásokra. A bővebb bemutatáshoz lásd: Howarth–Stavrakakis, 2000: 2–16.
- ³ Egyes, Laclau által több művében is használt kulcsfogalmakat – az esetleges különböző fordítások miatti zavar elkerülése végett – angolul is megadtunk, a könyv eredeti kiadása (*On Populist Reason*, London–New York, Verso, 2005) alapján.

- ⁴ A kétségtelenül meglévő különbségek, mint a barát-ellenség „jakobinus” kategóriapárjának Laclau és Mouffe általi elutasítása és oldása, vagy a bizonyos liberális alapértékeknek tett „engedmények” ellenére. (Vö. Laclau–Mouffe, 2004: xvi, 183–185.; Mouffe, 2011: 35–39.) – Laclau és Mouffe a schmitti elmélethez való viszonyáról a politikai határok megkonstruálása és az identitásformálás vonatkozásában lásd még Norval, 2000: 219–225.
- ⁵ Az eredeti fordítást a hazai politikatudományban meghonosodott terminológiának megfelelően módosítottuk.
- ⁶ Ilyen jellegű kritikához lásd pl.: Szabó, 2011: 100–101.
- ⁷ A Laclau–Mouffe-féle kategóriarendszer bonyolultságát Szabó Márton is kiemeli. (Szabó, 2011: 99.)

IRODALOM

- Bozóki András (1994): Vázlat három populizmusról: Egyesült Államok, Argentína és Magyarország. *Politikatudományi Szemle*, 1994/3., 33–68.
- Dryzek, John S.–Honig, Bonnie–Phillips, Anne (2008): Introduction. In: John S. Dryzek–Bonnie Honig–Anne Phillips (eds.): *The Oxford Handbook of Political Theory*. Oxford, Oxford University Press. 3–44.
- Howarth, David–Stavrakakis, Yannis (2000): Introducing discourse theory and political analysis. In: David Howarth–Aletta J. Norval–Yannis Stavrakakis (eds.): *Discourse theory and political analysis: Identities, hegemonies and social changes*. Manchester–New York, Manchester University Press. 1–23.
- Ives, Peter (2004): *Language and Hegemony in Gramsci*. London, Pluto Press–Fernwood Publishing.
- Laclau, Ernesto–Mouffe, Chantal (2004 [1985]): *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*. Second Edition. London–New York, Verso.
- Körösényi András (2011): A politikai mint konstitutív. Carl Schmitt hozzájárulása a politikai meghatározásához. Fordította Mándi Tibor. *Századvég*, 60. (2011/2), 3–24.
- Mouffe, Chantal (2011): A politika és a politikai. Fordította Horváth Szilvia. *Századvég*, 60. (2011/2), 25–47.
- Norval, Aletta J. (2000): Trajectories of future research in discourse theory. In: David Howarth–Aletta J. Norval–Yannis Stavrakakis (eds.): *Discourse theory and political analysis: Identities, hegemonies and social changes*. Manchester–New York, Manchester University Press. 219–236.
- Platón (2001): *Theaitétosz*. Fordította Bárány István. Budapest, Atlantisz Kiadó.
- Scruton, Roger (2011): *A pesszimizmus haszna és a hamis remény veszélye*. Fordította Csordás Gábor. Budapest, Noran Libro.
- Szabó Márton (2003): *A diszkurzív politikatudomány alapjai. Elméletek és elemzések*. Budapest, L'Harmattan.
- Szabó Márton (2011): *Politikai episztemológia*. Budapest, L'Harmattan.
- Torfinng, Jacob (2004): Diskurzuselemzés és a Laclau–Mouffe-féle posztstrukturalizmus. Fordította Szegedi Gábor. *Politikatudományi Szemle*, 2004/4., 149–153.
- Wittgenstein, Ludwig (1998): *Filozófiai vizsgálódások*. Fordította Neumer Katalin. Budapest, Atlantisz Kiadó.